

В. А. Гуцал

І.С. ВІНОКУР — ДОСЛІДНИК СТАРОЖИТНОСТЕЙ ВОЛИНИ І ПОДІЛЛЯ

У статті розглядається діяльність І.С. Винокура в царині дослідження археологічних пам'яток та його внесок у вивчення давньої та ранньосередньовічної історії України.

Ключові слова: І.С. Винокур, археологія, старожитності, поселення, могильники, ранні слов'яни.

Серед відомих українських вчених другої половини ХХ ст., які зробили значний внесок у дослідження давньої історії України вирізняється постать талановитого археолога, історика, краєзнавця, доктора історичних наук, професора, академіка Академії наук вищої школи України Іона Срулевича (Ізраїлевича) Винокура.

За більш ніж п'ятдесятилітній період наукової діяльності ним здійснено чимало відкриттів, які допомогли розкрити різні, досі невідомі сторінки нашої дописемної історії, продукуювано низку наукових ідей і гіпотез.

Про життя І.С. Винокура з'явилося кілька попередніх робіт, які лише частково висвітлюють окремі сторони його діяльності [Баженов, Костриця, Прокопчук, 2005; Завальнюк, Прокопчук, 2010; Пивоваров, 2010]. Проте, вивчення творчого шляху цієї непересічної особистості є недостатнім і потребує більшої уваги. У рамках цієї статті коротко йдеться про те головне, чого домогся І.С. Винокур на ниві археології.

Іон Срулевич Винокур народився 4 липня 1930 р. у робітничій сім'ї Сруля Гершковича та Марії Хаїмівни в невеличкому містечку Ружині, нині районному центрі Східної Волині, і був другою дитиною в сім'ї. Його дід все життя займався ковальською справою, батько здебільшого виконував різноманітні бляшано-покривельні роботи. Помітивши потяг дітей до знань і виношуючи мету дати їм кращу освіту, батьки у 1936 р. прийняли рішення переїхати до Житомира, де сім'я і провела наступні п'ять років.

На жаль, ритмічна життєва хода була перервана подіями Другої світової війни і продовжена лише після визволення Житомира, коли сім'я повернулася із евакуації з Ашгабата у 1944 р. З того часу й до 1948 р. Іон Винокур навчався у середній чоловічій школі № 25 ім. М. Щорса, після закінчення якої вступив на історичний факультет Чернівецького державного університету імені Юрія Федьковича.

З перших днів навчання І.С. Винокур брав активну участь у громадсько-політичному житті факультету, але особливо цікавився давньою історією. Цей інтерес і привів його до обласного краєзнавчого музею, де він познайомився і потоваришував зі своїм земляком, уродженцем Житомирщини Б.О. Тимощуком, який із 1947 р. працював тут на посаді археолога [Пивоваров, 2010, с. 24]. Помітивши зацікавленість юнака минувшиною та оцінивши його навички фотографа, Борис Онисимович запросив здібного студента до роботи в археологічній експедиції. У 1949 р. І.С. Винокур вперше взяв участь у дослідженні давньоруського Василева у Заставнівському районі. Археологічна романтика настільки захопила юнака, що з того часу, він став активним учасником майже всіх археологічних розвідок та експедицій, виконуючи, окрім всього іншого, ще й креслярські роботи та фотофіксацію [Баженов, Костриця, Прокопчук, 2005, с. 4]. Б.О. Тимошук згадував: «Найбільш талановитим і наполегливим із тих перших учнів у мене був Іон Ізраїлевич Винокур. До мене він буквально «приліпився» ще будучи студентом-першокурсником ... Він ходив зі мною майже у всі археологічні розвідки, працював з літературою, робив фотографії тощо. І його наполегливість увіччалась успіхом — він захистив кандидатську та докторську дисертації, видав ряд книжок, монографій, брошур...» [Тимошук, 2009, с. 86].

Завдяки Борису Онисимовичу, якого Іон Ізраїлевич завжди вважав своїм учителем і на-

ставником з питань методики проведення археологічних розвідок і розкопок, у студента в ці роки формувались необхідні професійні знання й відпрацьовувались практичні уміння.

У 1951—1952 рр. Б.О. Тимошук залучив І.С. Винокура до роботи у складі Галицької археологічної експедиції АН України під керівництвом В.К. Гончарова та В.Й. Довженка, яка досліджувала літописний Галич. Завдяки цьому він увійшов у світ археологічної науки і пов'язав із нею усе подальше життя [Баженов, Костриця, Прокопчук, 2005, с. 4].

Першим підсумком наукових пошуків стала виконана на експедиційних матеріалах та успішно захищена дипломна робота «Нові археологічні матеріали з історії Галицько-Волинської Русі». У ній автор використав узагальнені ним артефакти давньоруського часу, знайдені під час дослідження Галича та в експедиціях, у яких він працював разом із Б.О. Тимошуком [Пивоваров, 2010, с. 25].

У 1953 р. після закінчення університету І.С. Винокура як перспективного молодого спеціаліста — археолога запросили на роботу одночасно у Тернопільський та Житомирський краєзнавчі музеї. Він обрав рідний йому Житомир і з перших днів роботи приступив до організації археологічних розвідок та експедицій, що, відповідно, сприяло поповненню музейних колекцій новими знахідками та розширенню археологічної карти нововиявленими пам'ятками.

За короткий термін, спільно з іншими працівниками музею, ним була відкрита низка поселень черняхівської культури поблизу сіл Зарудинці, Ревуха, Топори та могильник у с. Голубівка Ружинського району, а в селах Довгиничі, Збранки та Клиніці Овруцького району віднайдено залишки палеолітичних місцезнаходжень, біля населених пунктів Хайга та Норинськ обстежено курганні могильники та городище, відкрито майстерню по виробництву сланцевих прясел, у м. Новоград-Волинську зібрана частина скарбу римських монет тощо [Костриця, 2000, с. 32—37].

Крім того, з 1954 р. І.С. Винокур за планом музею сам проводив розвідки поблизу Коростишева, де виявив кілька ранньослов'янських поселень, а поблизу села Корчак — селище, яке не було у свій час зафіксоване експедицією С.С. Гамченка [Винокур, 1955/28, с. 34].

Внаступні роки (1955—1956) біля сіл Пряжів та Слободище в басейні Тетерева під керівництвом М.Ю. Брайчевського І.С. Винокур провів перші самостійні археологічні розкопки, під час яких на пряжівському поселенні відкрито 2 напівземлянки, 2 наземних житла (одне з яких двокамерне) та наземну споруду. В околицях же села Слободище вдалося дослідити двокамерне житло та рештки господарських об'єктів. У 1956 р. по берегах Тні (притока р. Случ) у Довбишському, Червоноармійському і Новоград-Волинському районах, поблизу сіл Биківка, Білки, Прутівка, Іванівка, Павлівка, Кургани, Курне, Несолонь було відкрито 14 нових

пам'яток, серед яких поселення, кургани, городища [Винокур, 1956/22].

Згодом доля склалася так, що у 1957 р. І.С. Винокур знову повернувся до Чернівецького університету на посаду лаборанта, де активно взявся за облаштування історичного музею, основу якого склали різночасові експонати археологічного, етнографічного та нумізматичного спрямування [Пивоваров, 2010, с. 26]. У 1959 р. його призначено завідувачем музею. Але він не пориває з Волинню і ще з більшою інтенсивністю продовжує вивчення тут пам'яток першої половини I тис. н. е. У 1959—1961 рр. організовано комплексну університетську експедицію, яка провела розкопки на поселеннях черняхівської культури поблизу села Маркуші Бердичівського району, де було досліджено наземне двокамерне житло, та біля села Іванківці Любарського району. На останньому розчищено цікаву наземну двокамерну будівлю з двома парами жорен, що була інтерпретована як приміщення виробничого комплексу, розрахованого на безперебійне розмелювання великої кількості зерна. У зв'язку з цим автор наголошував на значному, як для того часу (III—IV ст.), рівні вдосконалення мукомельного процесу, що, у свою чергу, значно збільшувало продуктивність праці [Винокур, 1964, с. 176—186; 1970, с. 244].

Археологічні матеріали з волинських пам'яток створили джерельну базу для наукових узагальнень. Вони дещо відрізняються від класичних черняхівських, що дозволило І.С. Винокуру виділити їх у окремий волинський варіант черняхівської культури. Молодий дослідник видав у 1960 р. монографічне дослідження «Старожитності Східної Волині першої половини I тисячоліття н. е.» [Винокур, 1960]. Відповідальним редактором видання була відома ленінградська дослідниця М.О. Тиханова, яка добре знала матеріали, оскільки сама тривалий час працювала на черняхівських пам'ятках Волині і Поділля. Збереглося кілька варіантів коректури книги, що наглядно демонструють, з якою відповідальністю і автор і редактор готували текст до виходу в світ. Сторінки буквально рясують від поправок. Кожен абзац, здавалось би вже виправлений начисто, при повторному читанні знову й знову доповнювався, уточнювались відомості, посилення на літературу тощо. Монографія лягла в основу однойменної кандидатської дисертації, успішно захищеної в 1962 р. у Ленінградському відділенні Інституту археології АН СРСР.

Рік 1963-й ознаменований переїздом І.С. Винокура на роботу у Кам'янець-Подільський педагогічний інститут, де він одразу ж створив археологічну експедицію, яка протягом 43 років під його керівництвом здійснювала стаціонарні й розвідкові роботи на Поділлі та Волині. За цей період обстежено й досліджено шляхом стаціонарних розкопок десятки пам'яток різних часів, налагоджено співпрацю з академічними установами Києва, Львова, Москви, Ленінграда,

Іркутська, Люблін, Кишинєва, багатьма навчальними закладами, обласними, районними та сільськими музеями та іншими науковими й культурно-освітніми установами.

Коло наукових інтересів І.С. Винокура було досить широким, але головним чином, охоплювало період із початку використання металу і до пізнього середньовіччя включно.

Зокрема, проводились деякі роботи на пам'ятках епохи міді-бронзи. Найбільш важливими були дослідження у 1963 р. жертovníка комарівської культури біля с. Гораївка Кам'янець-Подільського району [Винокур, Горішній, 1994, с. 24].

У 1985 р. проведені стаціонарні розкопки групи курганів поблизу с. Дорогоща Ізяславського району. Досліджено 6 насипів із 11 похованнями. З них 10 трупоспалень в урнах і ямах та 1 трупопокладення. Знахідки представлені горщиками, мисками, крем'яними наконечниками списів, сокирами, серпами, бронзовими браслетами, шпильками тощо. Вивчаючи знахідки, вчений зазначав, що вони належать до тшинецько-комарівської культури XVI—XV ст. до н. е., яка формувалась на місцевій основі при відповідній трансформації попередніх старожитностей та під впливом сусідніх груп пам'яток [Винокур, Гуцал, Мегей, 1998, с. 443—466].

Не залишався поза увагою і ранній залізний вік. У 1967 р. досліджено залишки жертovníка біля с. Бедриківці Городоцького району. Він являв собою кам'яну вимостку діаметром 5 м. На ній були кістки тварин, попіл та фрагменти кераміки VI—V ст. до н. е.

У 1970 р. проведено рятівні роботи на селищі передскіфського часу біля с. Бакота Кам'янець-Подільського району. Тут виявлено залишки 3 наземних жител із вогнищами, зібрано кераміку, яка датується IX—VIII ст. до н. е. [Винокур, 1985, с. 52].

Через три роки здійснено розкопки кургану-кенотафу V—IV ст. до н. е. поблизу с. Редвинці Хмельницького району. При розчистці знайдено залізний наконечник списа, бронзові вістря стріл, а також деталі кінської вуздечки (налобник, пряжки, кільця та ін.) [Винокур, 1985, с. 50—51].

Кілька літніх сезонів 1970-х рр. І.С. Винокур разом зі своїми колегами проводив на чорноліському городищі біля с. Рудківці Новоушицького району.

Перераховані вище об'єкти принесли нові відомості для розуміння поховального обряду середньодністровських племен тих часів, значно доповнили різноманітні аспекти матеріальної і духовної культури населення краю.

Привертати увагу вченого і пам'ятки рубежу та перших століть нової ери. Але він, по суті, тільки приглядався до цієї теми і планував, що вона в недалекому майбутньому стане центральним стрижнем його студій. Все ж таки перші кроки в цьому напрямку було зроблено. Зокрема, у 1980-х рр. були проведені дослідження на поселенні

поблизу с. Велика Слобідка Кам'янець-Подільського району. Тут відкрито 64 житла, кілька господарських споруд, залишки жертovníка й гончарного горна. Керамічний комплекс містить елементи зарубинецької, східнопшеворської, гето-фракійської та пізньоскіфської культур. Визначено, що селище пережило у своїй історії два основних хронологічних етапи — від III—II ст. до н. е. до I ст. н. е. і I—II ст. н. е. [Винокур, Мегей, 1980, с. 122—123; 1990, с. 120—127].

Протягом десяти польових сезонів йшла робота на багатошаровому селищі I тис. н. е. біля с. Бернашівка Могилів-Подільського району Вінницької області, де виявлено залишки 5 жител та господарської споруди, які належали до рубежу і перших століть н. е. [Баран, Винокур, Журко, 1979, с. 295—296]. Періодично здійснювались розвідки на поселеннях того ж часу поблизу сіл Возилів, Бережанка, Курівка, Сокиринці та ін.

Але головний науковий інтерес І.С. Винокура був спрямований на вирішення питань, пов'язаних із дослідженням черняхівської культури, а разом із ними — глобальних проблем ранньослов'янської історії. На кінець 1960-х рр. у археологічній науці залишались недостатньо опрацьованими питання світогляду, духовної культури, етногеографії черняхівських племен. Тому І.С. Винокур зробив акцент на дослідженні цієї сторони проблеми. Значною мірою йому вдалося розібратися в багатьох її нюансах у монографії «Історія та культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II—V ст. н. е.». У ній же автор поставив перед собою програмні завдання, які потребували подальшої конкретизації й поглиблення досліджень, і якими, як можна зрозуміти, він планував займатися. Серед них, у першу чергу, необхідність уточнення географічних меж культури, її взаємозв'язків із сарматським, фракійським, кельтським, гето-гепідським світом, визначення ролі гунської та аварської навали в історії слов'янських племен [Винокур, 1972, с. 3—4]. Цьому І.С. Винокур і віддав всі свої сили й енергію.

У 1965—1966 рр. зусилля були зосереджені на поселенні і могильнику біля с. Ружичанка Хмельницького району. Розчищено 2 наземних житла та господарську споруду. Гончарна і ліпна кераміка, пряслиця, точильні бруски, фібули, медичний пінцет та інші знахідки характерні для пам'яток III—IV ст. н. е. [Винокур, 1972, с. 35—77].

Протягом 1969—1980 рр. досліджувалось селище I тис. н. е. в урочищі На Клину поблизу с. Бакота. На ньому відкрито 16 наземних жител і 38 напівземлянок, 4 гончарних горни та залишки залізобробного виробництва [Винокур, Горішній, 1994, с. 48—64]. Бакота виявилась однією з тих перших пам'яток, які дали незаперечні свідчення трансформації матеріальної культури черняхівців у ранньослов'янську V—VII ст., що підтвердилось роботами інших вчених на таких поселеннях як Лука-Каветчинська [Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 107],

Теремці [Баран, 2008, с. 38—86], Кодин І [Русанова, Тимошук, 1984, с. 69—70] та ін.

У 1980—90-х рр. вивчалось селище I тис. н. е. біля с. Бернашівка. Черняхівський горизонт на ньому представлений 12 житлами і господарською спорудою. За матеріалами розкопок вдалось виділити перехідні житлові комплекси від черняхівської культури до ранньосередньовічної слов'янської V—VII ст. н. е.

Справжнім відкриттям XX ст. для слов'яно-руської археології стало дослідження тут унікального комплексу — ювелірної ремісничої майстерні. У ній «in situ» виявлено 64 кам'яні ливарні форми з місцевого вапняку, в яких можна виготовити понад 100 ювелірних прикрас. Серед них перша на території Центрально-Східної Європи форма для відливання пальчастих фібул. Майстерня датується V—VI ст. і засвідчує високу професійну майстерність місцевих ювелірів, підтверджує їх володіння технікою литва за восковою моделлю, напаявання, кріплення тощо. Коли вийшла книга «Слов'янські ювеліри Подністров'я», яку по праву можна вважати новим словом у вивченні ранньослов'янського ювелірного ремесла [Винокур, 1997], польський колега І.С. Винокура Ян Гурба висловився так: «Це Йон, твоя найкраща робота».

У 1970-х рр. І.С. Винокуром проведено розкопки поблизу с. Конилівка Кам'янець-Подільського району. Відкрито наземне та заглиблене житло каркасно-стовпової конструкції, господарську яму, опалювальні споруди, зібрано ліпну і гончарну кераміку.

Протягом 1982—1983 рр. спільно з П.А. Горішнім виконано значний обсяг робіт на поселенні кінця IV — початку V ст. н. е. в с. Ставище Дунаєвського району. Відкрито 13 жител, господарські споруди, серед знахідок привертає увагу уламок посудини, на якому зображено символічні знаки рослинності й води, а також фігуру оленя — мотиви, що допомагають краще зрозуміти духовну культуру та світогляд черняхівських племен [Винокур, 1993, с. 22—24].

Крім поселень, досліджувались і могильники черняхівської культури. У 1962—1963 рр. І.С. Винокур разом із Кременецьким музеєм проводив розкопки могильника III—IV ст. у с. Раковець Збаразького району Тернопільської області, де виявлено 18 поховань, здійснених за обрядом як трупоспалення, так і трупопокладення [Винокур, Островський, 1967, с. 144—160].

На Ружичанському могильнику в середині 1960-х рр. відкрито 73 поховання (34 трупопокладення, 38 трупоспалень і кенотаф). Цікаво, що тут зафіксовані так звані потурбовані (порушені) захоронення. Цей обряд мав магичне значення і був, як відомо, поширений у черняхівській культурі [Винокур, 1979, с. 112—135.] Знайдений поховальний інвентар дав можливість науковцям виділити ранні ознаки черняхівської культури і, відповідно, найдавні-

ша фаза культури отримала назву ружичанської [Гороховський, 1988, с. 34—46].

У 1967 р. І.С. Винокуром досліджено 10 захоронень поблизу с. Рідкодуби Хмельницького району, а наступного року в с. Устя Кам'янець-Подільського району відкрито 4 подібних поховання. У подальшому виявлено 13 поховань II—V ст. із таким же біритуальним обрядом біля с. Бернашівка [Винокур, 1995, с. 80].

Однією з пріоритетних проблем, над якими працював І.С. Винокур, були культові язичницькі пам'ятки лісостепу, зокрема з районів Середнього Дністра. Окремі з них досліджені ним особисто. Серед таких загальновідомий Бушанський скельний храм у Ямпільському районі, де є відомий рельєф із ритуальною сценою. На думку І.С. Винокура, храм почали використовувати з IV—VI ст. н. е. [Винокур, 1994, с. 122—136].

Справедливо пишався вчений своїми роботами на капищі-жертвнику з антропоморфним ідолом і кам'яною стелою в с. Ставчани Новоушицького р-ну, рештках капища на черняхівському поселенні у Бакоті, спостереженнями на місцезнаходженнях кам'яних ідолів у сс. Блищанка, Колодрібка, Юрківці та ін. Ретельні обстеження показали, що ці й інші знахідки мають безпосереднє відношення до черняхівської або до більш пізніх ранньослов'янських культур. Вчений зазначав їх відмінність від скульптур південних степових районів, Південного Сибіру та Монголії. Язичницькі антропоморфи з території Середнього Подністров'я, на його погляд, свідчать про місцеву самобутність давньої скульптури черняхівських племен та їх наступників, хоча увібрали в себе й ті «загальні риси, які характерні для релігії інших племен і народів на певному етапі їх соціально-економічного розвитку» [Винокур, 2000, с. 132]. Загалом же, нові матеріали про язичництво дали всі підстави стверджувати, що слов'янське населення лісостепової смуги Південно-Східної Європи у царині язичницької релігії залишило близькі за характером пам'ятки, починаючи від рубежу нової ери, через старожитності черняхівської культури й ранньосередньовічних слов'ян аж до Київської Русі включно [Винокур, 2000, с. 144]. У цілому ж у Середньому Подністров'ї зафіксовано понад 30 пунктів, які пов'язані з давніми культами й віруваннями.

Накопичені матеріали розкопок, знання і досвід Іона Винокура вилились спочатку у докторську дисертацію «Історія та культура черняхівських племен лісостепового Дністро-Дніпровського межиріччя (перша половина I тисячоліття н. е.)», успішно захищену в Інституті археології НАН України у 1978 р., а згодом вже на новому рівні були осмислені у монографії «Черняхівська культура: витоки і доля», яка підвела підсумки всім довготривалим дослідженням історичних процесів першої половини I тисячоліття. У цій фундаментальній праці поставлено й вирішено цілий ряд питань, пов'язаних із походженням, генетичною підосновою черняхівської культури, її етнічною приналежністю та соціально-полі-

тичною історією. Автор вдався до скрупульозного порівняння морфологічних ознак черняхівської культури з попередніми та наступними старожитностями, а це дало йому підстави стверджувати, що лісостепове Дністро-Дніпровське межиріччя було основною територією формування черняхівської культури. Житлові й господарські споруди, опалювальні пристрої з цього регіону, культові язичницькі пам'ятки й поховальний обряд черняхівського населення дозволяють говорити про їх історико-типологічну і генетичну спорідненість із зарубинецькими, пшеворськими, празько-корчацькими і пенківськими старожитностями. Тобто, мова може йти про безпервну еволюцію і спадковість культур першої половини — середини I тис. [Винокур, 2000, с. 37—162].

На окраїнних територіях помітний вплив на черняхівців мали сусідні культурні утворення, головними з них у Дністро-Дунайському регіоні були дако-гети, північно-західному Причорномор'ї — пізні скіфи, сармати й окремі групи північно-східних фракційців, на Волині — гото-гепіди.

Таким чином, на думку І.С. Винокура, черняхівська культура сформувалась на основі різних етнічних груп шляхом інтеграції їхньої матеріальної культури. Разом із тим він підкреслював, що поліетнічна черняхівська культура у Дністро-Дніпровському лісостепу «безсумнівно, представляє слов'янське етнічне ядро, яке разом із київською культурою III—V ст. стало основою подальшої історії ранньосередньовічних східних слов'ян V—VII ст. н. е.» [Винокур, 2000, с. 332].

Говорячи про соціально-політичну історію черняхівських племен, вчений зауважував, що вони перебували на досить високому, як на той час, рівні соціально-економічного розвитку. Це був період переходу до територіальної сусідської общини з виділенням сімей, які вели індивідуальне господарство, що говорить про початок утворення на базі різних племінних груп, ядром яких були анти і склавіни, найдавнішої народності з одночасним виникнення союзів племен або, інакше кажучи, напівдержавних об'єднань [Винокур, 2000, с. 345].

Окремо слід наголосити на вивченні пам'яток ранньосередньовічних слов'ян V—VIII ст. У 1966—1968 рр. разом зі своїм учнем О.М. Приходнюком І.С. Винокур провів розкопки поселення поблизу м. Городок [Винокур, Приходнюк, 1974, с. 227—241]. Протягом наступних десятиліть було досліджено ще кілька ранньосередньовічних пам'яток V—VIII та VIII—IX ст. (Устя, Бакота, Бернашівка, Велика Слобідка, Теремці). Житлово-господарські комплекси на поселеннях представлені наземними і заглибленими будівлями. Виявлені артефакти (кераміка, фібули, ножі, голки та ін.) датують їх серединою VI — початком VIII ст. і разом зі стратиграфією підтверджують спадковість матеріальної культури слов'янського населення Середнього Подністров'я протягом другої поло-

вини I тис. н. е. і його безпервне проживання на цій території [Винокур, Приходнюк, Сміленко, 1971, с. 218—223; Винокур, 1985, с. 77—88].

Працюючи у волино-подільському регіоні, неможливо було лишити поза увагою пам'ятки давньоруського часу. І.С. Винокур намагався скористатись найменшою можливістю, щоб поринути в епоху Київської Русі. У цьому плані багато матеріалів дала Бакота. В урочищах На Клину та Скалки досліджено кілька житлово-господарських споруд. Вони характерні для регіону Середнього Подністров'я та суміжних територій Південно-Західної Русі XI—XIII ст. [Винокур, Горішній, 1994, с. 75]. Вчений резюмував: «... матеріали фіксують конкретні історичні особливості середньодністровського регіону в системі інших частин Галицько-Волинського князівства на стику з одного боку із землями Галицької Русі, а з другого — територією Болохівського князівства». Щоб поглибити розуміння цих особливостей з початку 1990-х років він знову переносить центр своїх пошуків на Волинь.

У 1992—1993 рр. І.С. Винокур проводить розвідкові роботи на трьох городищах у Полонному, з'ясовує історичну топографію, доводить, що давній період міста вкладається в рамки XI—XVII ст. [Винокур, Мегей, 1995, с. 8—20].

Спільно з Хмельницьким обласним краєзнавчим музеєм у 1994 р. проведені розкопки в Ізяславі. Знахідки (кераміка, браслети, шиферні пряслиця, ювелірні вироби, наконечники стріл, плінфа, бруштата цегла) разом із літописними згадками про місто та заляганням культурних пластів дали можливість зробити висновок, що місто уже існувало наприкінці XI ст. [Винокур, Журко, Демидко, 1998, с. 92—102].

Але найбільш масштабні роботи проведені в одному з центрів літописної Болохівської землі — Губинському городищі XII—XIII ст. Ця пам'ятка стала свого роду лебединою піснею дослідника, їй віддано останнє десятиріччя життя. Очолюючи експедицію протягом 1997—2006 рр., І.С. Винокур разом зі своїми учнями В.І. Якубовським, В.П. Мегеем, О.І. Журком перебрав руками гори землі, намагаючись якомога більше дізнатись про історію городища, побут його мешканців. Глибоко і всебічно вивчались планіграфія, історична топографія, характер культурного шару. Була отримана важлива інформація щодо фортифікаційних об'єктів, житлових та господарських споруд. Встановлено, що Губинське городище є багатошаровою пам'яткою. До давньоруського городища XII—XIII ст. тут були поселення трипільської культури (кінець III тис. до н. е.) і скіфського часу (VII—V ст. до н. е.) [Винокур та ін., 2004, с. 17]. Давньоруські житла представлені одно- і двоповерховими будівлями з глинобитними печами. Визначено, що характерною ознакою забудови літописного Губина була садиба [Винокур та ін., 2004, с. 61]. Фортифікаційні споруди складаються з багаторядної системи валів і ровів, простежено сліди від башт, в'їздів. Важливим елементом ук-

ріплень були порожнисті кліті — приміщення типу зрубів, які складали частину основи валу вздовж внутрішнього периметру. Підтверджено, що кліті були збудовані на рівні тогочасної європейської військової фортифікаційної техніки [Винокур та ін., 2004, с. 19—23]. З городища походить величезний речовий матеріал, серед якого особливо цікава свинцева висла печатка новгородського князя Володимира Всеволодовича, датована 1136 р. [Винокур та ін., 2004, с. 45], кілька скарбів ювелірних прикрас. Останні засвідчують, що місцеві ремісники не тільки розвивали художні традиції майстрів Києва, Чернігова та інших міст, але й мали свої власні надбання [Винокур та ін., 2004, с. 50—55].

Аналіз матеріальної і духовної культури пересічних жителів Болохівщини дав підстави вченому зробити висновок, що вони були місцевим, автохтонним населенням, коріння якого він вбачав у «пластах історії Дулібсько-Волинського союзу». Разом із тим він не виключав, беручи до уваги геральдичні знаки, які зустрічаються на окремих ювелірних виробах, присутність серед болохівської боярсько-олігархічної верхівки представників Київського і Чернігівського князівств [Винокур та ін., 2004, с. 66]. Дещо інакше, ніж інші дослідники, І.С. Винокур визначав кордони Болохівської землі. Він вважав, що їх північна лінія має проходити десь біля Зв'язеля, а східна, включаючи Райковецьке городище, по Гнило'яті [Винокур та ін., 2004, с. 205]. Вчений послідовно відстоював тезу літопису про те, що ряд болохівських міст, а серед них і Губин, були розгромлені галицьким князем Данилом Романовичем [Винокур та ін., 2004, с. 66].

Окремий розділ у своїй монографії про старожитності Дністро-Бужського межиріччя І.С. Винокур присвятив Болохівщині [Винокур, 1985, с. 103—112]. Також він був одним із натхненників і організаторів ряду наукових конференцій, присвячених цій темі.

За родом своєї діяльності І.С. Винокур часто стикався і з більш пізніми пам'ятками XIV—XVIII ст. У 1963—1965 рр. спільно з директором Кам'янець-Подільського історичного музею Г. М. Хотюном він досліджував середньовічний палац XIV—XV ст. у с. Бакота, де було майже повністю розкрито всю площу споруди з фундаментами, кам'яною підлогою, фрагментами декору тощо. За переконаннями археолога, саме тут знаходився адміністративно-господарський осередок міста, перенесений сюди з колишнього дитинця XII—XIII ст. [Винокур, Горішній, 1994, с. 229—233].

І.С. Винокур завжди прагнув до розширення інформаційного ресурсу з історії Кам'янця-Подільського. Цьому слугувала його спільна праця з Є.М. Пляменицькою та М.Б. Петровим на території фортеці й Старого міста, де були відкриті об'єкти IX—XIII ст., залишки дерев'яних конструкцій XIV—XV ст., фундаменти XVI—XVIII ст. Отримані архітектурно-археологічні матеріали висвітлюють особливості історичної

топографії міста, його забудови, дають відповіді на питання щодо часу його виникнення тощо [Винокур, Петров, 1983, с. 6—15; Винокур, 1993, с. 20—21; Пляменицька, Винокур, Хотюн, 1968].

Підсумовуючи науковий доробок І.С. Винокура, слід зазначити, що ним зібрано й осмислено значне коло археологічних джерел. Результати досліджень представлені на міжнародних археологічних конгресах, симпозіумах, конференціях у Варшаві, Празі, Берліні, Братиславі, Софії, Києві, Пскові, Новгороді, Любліні, а також історико-краєзнавчих форумах, введені до наукового обігу у численних монографіях, сотнях статей і різноманітних публікацій.

Частина матеріалів зберігається у кабінеті археології та у фондах археологічної лабораторії Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, інші — передано до музеїв Вінниці, Хмельницького, Дунаєвців, Старокостянтинова, Кам'янця-Подільського, Нетішина, де вони наглядно демонструють прогресивний поступ наших пращурів, сприяють вихованню патріотизму, інтересу до свого минулого. І.С. Винокур своєю творчістю і відданістю археології вписав не одну сторінку у історичний літопис України і Європи. Його праці є однією з тих основ, на яких базуються наші сучасні знання про найдавніший період існування людства.

Важливість наукових здобутків вченого підтверджена двома, проведеними у 2010 р., міжнародними науковими археологічними та Подільською історико-краєзнавчою конференціями, присвяченими його пам'яті.

Баженів Л.В., Костриця М.Ю., Прокопчук В.С. Вчений європейського рівня: І.С. Винокур. — Житомир, 2005.

Баран В.Д. Слов'янське поселення середини I тисячоліття н. е. біля с. Теремці на Дністрі // Вісн. Ін-ту археології. — 2008. — Вип. 3. — С. 38—67.

Вакуленко Л.В., Приходнюк О.М. Славянские поселения I тыс. н. э. у с. Сокол на Среднем Днестре. — К., 1984.

Винокур И.С. Отчет о разведывательных археологических исследованиях раннеславянских памятников восточной Волыни в 1955 г. // НА ІА НАН України. — 1955/28.

Винокур И.С. Краткий отчет об археологической разведке по р. Тне (правому берегу р. Случь) и о раскопках на раннеславянском поселении у с. Пряжев, Житомирской обл. в 1956 г. // НА ІА НАН України. — 1956/22.

Винокур И.С. Старожитності Східної Волині першої половини I тисячоліття н. е. // Старожитності Східної Волині. — Чернівці, 1960.

Винокур И.С. Памятники вольнской группы культуры полей погребений у сел Маркуши и Иванковцы // МИА. — 1964. — № 116. — С. 176—186.

Винокур И.С. Бережанський скарб / І.С. Винокур // Слов'яно-руські старожитності. — К., 1969. — С. 14—21.

Винокур И.С. Опыт реконструкции мельничного сооружения III—IV вв. н. э. // СА. — 1970. — № 2. — С. 238—245.

Винокур И.С. Історія та культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II—V ст. н. е.. — К., 1972.

- Винокур И.С.* Ружичанский могильник // Могильники черняховской культуры. — М., 1979. — С. 112—135.
- Винокур І.С.* Історія лісостепоного Подністров'я та Південного Побужжя. Від кам'яного віку до середньовіччя. — Київ; Одеса, 1985.
- Винокур І.С.* До питання про вік Кам'янця-Подільського // Фортифікація України: матеріали міжнар. конф. — Кам'янець-Подільський, 1993. — С. 20—21.
- Винокур І.С.* Черняхівське поселення Ставище // Тези доп. респ. наук. конф. «Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля». — Дунаївці, 1993. — С. 22—25.
- Винокур І.С.* Дослідження Бушанського скельного комплексу // Археологія. — 1994. — № 3. — С. 122—136.
- Винокур І.С.* 30 років досліджень археологічної експедиції Кам'янець-Подільського педінституту // Матеріали ІХ Подільської іст.-краєзнав. конф. — Кам'янець-Подільський, 1995. — С. 78—81.
- Винокур І.С.* Слов'янські ювеліри Подністров'я. — Кам'янець-Подільський, 1997.
- Винокур І.С.* Штеворські елементи у пам'ятках черняхівської культури Волино-Подільського пограниччя // Kultura Przeworska. — Lublin, 1997. — Т. 3. — С. 51—66.
- Винокур І.С.* Черняхівська культура: витоки і доля. — Кам'янець-Подільський, 2000.
- Винокур И.С., Хотюн Г.Н.* Языческие изваяния из с. Ставчаны в Поднестровье // СА. — 1964. — № 4. — С. 210—214.
- Винокур И.С., Островский М.И.* Раковецкий могильник // МИА. — 1967. — Вып. 139. — С. 144—160.
- Винокур И.С., Приходнюк О.М., Смиленко А.Т.* Исследования славянских памятников в Устье на Среднем Днестре // АИУ в 1968 г. — 1971. — Вып. 3. — С. 218—223.
- Винокур И.С., Приходнюк О.М.* Раннеславянское поселение на р. Смотрич // Раннесредневековые восточнославянские древности. — Л., 1974. — С. 227—242.
- Винокур И.С., Баран В.Д., Журко А.И.* Раскопки селища Бернашовка // АО 1978 г. — М., 1979. — С. 295—296.
- Винокур І.С., Мегей В.П.* Деякі морфологічні особливості пам'яток рубежу і перших століть нової ери на Середньому Дністрі // Тези доп. V Подільської іст.-краєзн. конф. — Кам'янець-Подільський, 1980. — С. 122—124.
- Винокур І.С., Петров Н.Б.* Історична топографія Кам'янця-Подільського з найдавніших часів до кінця XVIII ст. — Хмельницький, 1983.
- Винокур И.С., Мегей В.Ф.* Об историко-культурной интерпретации памятников Среднего Поднестровья рубежа и первых веков новой эры // Славяне и Киевская Русь. — К., 1990. — С. 120—127.
- Винокур І.С., Горішній П.А.* Бакота. Столиця давньоруського Пониззя. — Кам'янець-Подільський, 1994.
- Винокур І.С., Мегей В.П.* Археологічні дослідження в м. Полонному (1992—1993 рр.) // Матеріали міжнар. наук.-практич. конф. «Полонному 1000 років». — Полонне, 1995. — С. 8—20.
- Винокур І.С., Гуцал А.Ф., Мегей В.П.* Дослідження курганів доби бронзи в селі Дорогощі на Волині // ЗНТШ. — 1998. — Т. ССXXXV: Праці ареол. комісії. — С. 443—466.
- Винокур І.С., Журко О.І., Демидко С.Ю.* Волинський Ізяславль — перлина на Горині. Нові археологічні дослідження і відкриття в історичному Губині // Наук. праці Кам'янець-Подільського держ. педагогіч. ун-ту: Історичні науки. — 1998. — Т. 2 (4). — С. 92—102.
- Винокур І.С., Журко О.І., Мегей В.П., Якубовський В.І.* Літописний Губин XII—XIII ст. Волохівська земля. Вип. I: За матеріалами археологічних досліджень 1997—2003 років. До 800-річчя Губина. — Хмельницький, 2004.
- Гороховский Е.Л.* Хронология черняховских могильников в Лесостепной Украине // Тр. V междунар. конгр. археологов-славистов. — 1988. — Т. 4. — С. 34—46.
- Завальнюк О.М., Прокопчук В.С.* Життя в ім'я історичної науки й вищої школи // Матеріали XIII Подільської іст.-краєзн. конф., присвяченої 80-річчю від дня народження І.С. Винокура. — Кам'янець-Подільський, 2010. — С. 8—18.
- Козак Д.Н., Мегей В.П.* Слов'янське поселення біля села Велика Слобідка на Середньому Дністрі // Міжнар. іст.-археол. семінар: «Населення Прутсько-Дністровського межиріччя та суміжних територій в другій половині першого — на початку другого тисячоліття н. е.». — Чернівці, 1994. — С. 17—18.
- Костриця М.Ю.* Академік І.С. Винокур — дослідник і краєзнавець Волині—Житомирщини // Давня і середньовічна історія України (історико-археологічний збірник на пошану Іона Винокура з нагоди його 70-річчя). — Кам'янець-Подільський, 2000. — С. 32—37.
- Пивоваров С.В.* «Буковинський» період життя та наукової діяльності академіка І.С. Винокура // Матеріали XIII Подільської іст.-краєзн. конф., присвяченої 80-річчю від дня народження І.С. Винокура. — Кам'янець-Подільський, 2010. — С. 22—31.
- Плामеницька Є., Винокур І., Хотюн Г., Медведовський І.* Кам'янець-Подільський: Історико-архітектурний нарис. — К., 1968.
- Русанова И.П., Тимощук Б.А.* Кодын — славянские поселения V—VIII вв. на р. Прут. — М., 1984.
- Тимощук Б.О.* Найкраща моя знахідка / Б.О. Тимощук. — Чернівці, 2009.

В. А. Гуцал

І.С. ВИНОКУР — ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ДРЕВНОСТЕЙ ВОЛЫНИ И ПОДОЛЬЯ

В статье идет речь об известном исследователе археологических памятников Волини и Подолья И.С. Винокуре, рассматривается его вклад в изучение древней и раннесредневековой истории Украины.

V. A. Gutsal

I.S. WINOKUR — RESEARCHER OF ANCIENT VOLHYNIA AND PODOLIA

The article refers to the famous archaeological explorer Volhynia and Podolia I.S. Vynokura, its contribution to the study of ancient and early medieval history of Ukraine.